

VĚCNÁ ZPRÁVA, JAK A PROČ VZNIKLY EKOLOGICKÉ LIMITY TĚŽBY V SEVEROČESKÉ HNĚDOUHELNÉ PÁNVI A PROČ JE NUTNÉ JE ZACHOVAT

1. Geologické počátky myšlenky limitů

Začátkem 70. let těžily uhelné sloje na sever od Mostu velkolomy Čs. armády a Obránců míru, které postupovaly k úpatí Krušných hor. Tehdy bylo rozhodnuto, že velkolom Obránců míru nepostoupí až k úpatí hor a v polovině 80. let bude zastaven. Zbylé uhelné zásoby vytěží velkolom Čs. armády, který se po dosažení úpatí u Vysoké Pece otočí na severovýchod a odtěží prostor Podhůří, Kundratic, Jezeří, Albrechtic, Dřínova, Černic, Horního Jiřetína a Janova a otevře tak vstup do plánovaného velkolomu Koh-i-nor v oblasti Záluží a Litvínova.

Pro tento postup zcela chyběly poznatky o povaze krušnohorského krystalinika v předmětné lokalitě. Hydrogeologický a inženýrsko-geologický průzkum, prováděný původně k problematice přítoku povrchových a podzemních vod do jámy velkolomu, našel množství starých i nedávných svahových deformací, sesuvů a skalních zřícení horských svahů – v blízkosti zámku Jezeří dokonce rozsahem i mocností největších, jaké kdy byly v celém Českém masivu nalezeny. Strmé svahy Krušných hor zde přitom převyšují pánev až o 700 m a přímo pod zámkem Jezeří měl být svah těžbou prodloužen o dalších 300 m ke dnu těžební jámy velkolomu.

Po publikaci těchto zjištění v roce 1977 následoval další několikaletý geologický průzkum v oblasti Jezeří a mezi Jezeřím a Janovem, který v krystaliniku i vrstvách sedimentů při okraji pánve zjistil několik desítek metrů mocné tektonické zóny a deformace. Na průzkumu založený matematický model stability ukázal, že při odtěžení svrchních cca 2/3 sedimentů při patě svahu dojde k deformacím v rozsahu cca 10 cm, ale při dalším odlehčení paty svahů těžbou nadloží a uhelné sloje již dojde k celkovému stabilitnímu kolapsu tektonicky porušeného krystalinického masivu s reálnou hrozbou náhlého skalního zřícení svahů do těžební jámy, zavalení důlní techniky a lidí a znehodnocení uhelných zásob.

Doly však dál usilovaly o úplné vytěžení ložiska uhlí velkolomovým způsobem až k jeho okraji. Zajištění stability svahů Krušných hor chtěly dosáhnout dvěma způsoby – pomocí série předpjatých kotev vrtaných z etážovitě seřezávaných částí svahu, nebo odtěžením celé povrchové partie krystalinického masivu do stabilního sklonu 35°. To by si samozřejmě vyžádalo předchozí odtěžení veškerých lesních porostů a půdního pokryvu i všech vyčnívajících skalních útvarů včetně zámku Jezeří. Vedení dolů proto v roce 1982 podalo žádost o sejmутí památkové ochrany z areálu zámku a o rozšíření dobývacího prostoru do vrcholové partie Krušných hor. Do konce totalitního režimu bylo této žádosti vyhověno jen částečně. Byla sejmuta jen památková ochrana z arboreta pod zámkem Jezeří.

Zjištěné inženýrsko-geologické podmínky potvrdila praxe. Po roce 1982 došla těžba západně od Jezeří k úpatí horských svahů a zasáhla do nich řadou skrývkových „odlehčovacích“ řezů až do výšky 70 m nad úroveň úpatí svahu. Toto podříznutí cca 2 km dlouhého úseku paty svahu, narušeného tektonickými zónami, vedlo v roce 1984 k náhlému sesuvu s kubaturou cca 4 miliony m³. Další sesuvy se postupně uvolňovaly směrem k Jezeří. V červnu 2005 došlo k novému velkému sesuvu z okraje stabilizačního pilíře pod Jezeřím s kubaturou cca 3 mil. m³.

V prostoru na východ od Jezeří směrem k Litvínovu, kam se chystá velkolom Čs. armády postoupit, zbývá k dotěžení jen úzký pruh sloje mezi úpatím Krušných hor a jámou zrušeného velkolomu Obránců míru. Pro těžbu v otevřené jámě je toto pásmo stejně problematické jako na západ od Jezeří. Krystalinický masiv ve svahu hor je rozčleněn tektonickými poruchovými zónami do soustavy dílčích ker a kulis. Ve svahu nad Černicemi je galerie bizarních skalních výchozů podélně tektonicky izolovaná z obou stran. Svahem hor podélně procházejí dvě vodohospodářské štoly, kudy jsou převáděny vody Šramnického a Černického potoka do nádrže u Záluží. Jejich případné porušení pohybem horninového masivu by mohlo zcela rozvrátit stabilitu svahů.

2. Společenské předpoklady stanovení limitů

Plánovaný postup velkolomu Čs. armády byl součástí tzv. „velké varianty těžby“, která by mimo jiné znamenala odtěžení svahů Krušných hor a likvidaci téměř všech obcí na okraji pánve pod nimi včetně velkých měst jako Chomutov, Jirkov, Litvínov, Lom u Mostu, Novosedlice či Chabařovice. S měnící se situací ve společnosti přestával být tento plán únosný i pro totalitní režim, o který se jinak uhelná lobby opírala, a proto nebyl nakonec vládou schválen.

Vedení dolů bylo dokonce přinuceno vypočítat a vyhodnotit ochranný stabilitní pilíř svahů Krušných hor v úseku Černice - Horní Jiřetín na kótě 300 m n. m. Výsledek – vazba 120 milionů tun uhlí a zúžení porubní fronty při postupu k východu – však byl pro doly nepřijatelný.

Přitom ani tento pilíř by nebyl dostatečný ze všech hledisek. Na svazích Krušných hor se nachází komplex přírodě blízkých lesních porostů bukového stupně a v celém úseku kontaktní zóny mezi doubravním bukovým stupněm jsou soustředěny další porosty přirozené vegetace stromového, keřového a bylinného patra, jejichž složení je velmi bohaté a tvoří hlavní ohniska genové základny Krušných hor. Kóta 300 m n. m. by však vzhledem k nutnosti podchycení povrchových vod neochraňovala dostatečně tyto porosty. Z iniciativy úředníků tehdejšího KNV se věc dostala na veřejnost a nepodařilo se ji „ututlat“ a podklady zatajit. To je nutné si připomenout zvláště dnes, kdy s kótou 300 m n.m. je v tomto místě spojena snaha o prolomení limitů.

Koncem 80. let minulého století již byla situace taková, že argumenty skupiny odborníků, úředníků a mládežníků z Brontosaura, která se formalizovala jako „Společnost na záchranu (později za obnovu) Jezeří“, došly až k sluchu reformně naladěného tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Hegenbarta, z jehož iniciativy pak vláda na jaře roku 1988 odmítla velkou variantu těžby a rozhodla o zachování a rekonstrukci zámku Jezeří a o vytvoření ochranného pilíře zámku, který vyloučil z povrchové těžby zásobu cca 30 milionů tun uhlí. Byla dokonce vyvinuta snaha učinit ze zámku centrum výzkumného ústavu International Institute for Applied System Analysis, který v rámci „otevlování“ vztahů založily vlády USA a SSSR.

Stále však byly bezprostředně ohroženy těžbou četné obce a města i mezilehlá kulturní krajina. Lesy na Krušných horách dále umíraly, kraj pustl a zvýšenou nemocnost vykazovali i lidé a jejich duše. Dobývání a spalování uhlí vytvořilo podmínky, ve kterých se už nedalo žít. Přišla známá masivní veřejná vystoupení obyvatel pánve v listopadu 1989.

Polistopadová reprezentace tak zdělila úkol zastavit tento nepříznivý trend a uchránit alespoň zbytek zachovalých přírodních a kulturních hodnot krajiny a osídlení. Byl vypracován „Program ozdravení životního prostředí v Severočeské hnědouhelné pánvi“, který byl ještě v roce 1990 schválen českou i federální vládou. Dobově podmíněný vládní dokument však v podstatě jen „vylepšoval“ stav, ale neměnil kontinuitu života oblasti. Investice byly směřovány především na zmírnění a koncovou eliminaci škodlivých následků hospodářské exploatace, nikoli na její omezení a přizpůsobení místním podmínkám.

Cestu k tomu otevřela až diskuse nad plněním programu v roce 1991, ze které pro MŽP vzešel úkol stanovit v Severočeské hnědouhelné pánvi „územní ekologické limity pro těžbu a energetiku“, zpracovat je do územně plánovací dokumentace a připravit podklady pro odpis zásob uhlí za takto stanovenými liniemi. Tento obrat umožnil také přechod energetiky do kompetence české vlády, která se v úvaze nad zásadami příští energetické politiky rozhodla změnit pohled na toto odvětví doposud charakterizované úkolem zajistit dostatek levné energie pro hospodářský rozvoj země. Nová energetická politika měla naopak definovat, jak velké množství energie můžeme ekologicky přijatelným způsobem získat z vlastních zdrojů a jaký objem za stejných podmínek vyrobené energie můžeme dovézt, a tomuto limitnímu množství energie přizpůsobit orientaci hospodářského rozvoje. Energetika pak měla jeho další růst stimulovat jen investicemi do šetrných zdrojů a efektivnějšího využívání disponibilní energie a do plánování a podpory jejich úspor. Limity se tak staly i prvním realizovaným krokem k této politice.

Již v září 1991 byly stanoveny závazné linie těžby lomu Chabařovice, jimiž bylo uchováno minulým režimem odepsané stejnojmenné město. Lom šel v roce 1996 do likvidace a byl rekultivován na rekreační nádrž, která se právě napouští.

V listopadu 1991 pak vláda usnesením č. 444/1991 stanovila „územní ekologické limity těžby hnědého uhlí“ včetně „závazných linií omezení těžby a výsypek“. Těmito liniemi byly mimo jiné ochráněny obce Spořice, Droužkovice, Březno, Černovice, Chomutov, Jirkov, Černice a Horní Jiřetín, které původně měly podlehnout přibližující se těžbě. Vyloučením otvírky lomu Bylany pak byly dále ochráněny obce Havraň, Koporeč, Lišnice, Nemilkov, Polerady a Saběnice, které leží na dosud netěženém ložisku Bylany.

Zbývající zásoby uhlí za liniemi byly ponechány za vytěžení šetrnějšími metodami a také k jinému než málo efektivnímu energetickému využití. Odepsány měly být toliko pro povrchové dobývání. Mělo se tak stát do roku 2005. Odpis zásob ale za žádné z dalších vlád připraven nebyl. Nebylo ani vážně uvažováno o šetrnějších metodách těžby.

3. Důvody pro zachování limitů

Ministerstvo průmyslu a obchodu a těžaři pojali rok 2005 jako výzvu k jejich zpochybnění a zrušení. Příležitost privatizace dolů a energetiky přivádějí do území novou generaci „zlatokopů“, tušící možné zisky z dalšího bezohledného rabování zdejšího přírodního bohatství a jeho prodeje. Podle státní energetické koncepce, připravené MPO, vyžaduje prognóza potřeby uhlí a elektřiny v ČR prolomení limitů těžby již do roku 2030.

Ministerstvo životního prostředí však ze stejných podkladů došlo k závěru, že k prolomení limitů nemusí dojít ani po roce 2050, pokud budou více diverzifikovány primární zdroje energie, věnována dostatečná pozornost obnovitelným zdrojům a úsporám a pokud budeme uhlím a energií šetřit, a ne je neuváženě vyvážet.

Z jiné strany jsou limity napadány jako politický avanturismus revoluční doby. Pro stanovení limitů byla rozhodující potřeba uchovat prvky kostry ekologické a sídelní struktury území, ve kterých je ukryta přírodní a kulturní paměť kraje, a to pro kontinuitu a jeho příští zdravý vývoj. Z týchž důvodů je respektuje i koncept nového územního plánu velkého územního celku pánevní oblasti, který však pod vlivem uvedených snah MPO obsahuje na žádost zadavatele i variantu jejich prolomení.

Stanovení limitů sice bylo výrazem společenské a politické změny po roce 1989, vycházelo však plně z věcných skutečností a nebylo diktováno politickými nebo ideologickými zájmy či ohledy. V celé pánevní oblasti lze jen stěží najít souvislejší úsek, který by nebyl dotčen těžbou nebo jejími důsledky. Povrchová lomová těžba velkoplošně likvidovala a likviduje poslední zbytky rostlých půd. Přírodní struktury byly dávno zredukovány pod únosné minimum. Po roce 1945 zde těžbě uhlí a s ní spojené energetice a průmyslu ustoupilo 106 obcí. Z toho 89 bylo zlikvidováno totálně i s okolní krajinou. Další 91 obcí zaniklo v bezprostředním okolí pánve v Krušných horách a Českém středohoří v důsledku odsunu německého obyvatelstva. Žádná krajina a její sídelní struktura nebyla nikde a nikdy ve světě vystavena v tak krátkém časovém období tak drastické devastaci. Z přírodního a kulturního bohatství, které tento kraj kdysi představoval, se zachovalo už tak málo, že jeho další ničení není možné tolerovat.

Na mnoha městech a obcích, jejich domech i památkách je 15 let nové naděje znát. Ožily jako lidé v kraji. Nesmíme ztratit ani tuto, možná zde již znovu nevzkřísitelnou hodnotu.